

PIOTR FABIŚ

NATURALNA WOLNOŚĆ I SZTUCZNA WŁADZA

ABSTRACT. Piotr Fabiś, *Naturalna wolność i sztuczna władza* [Natural liberty and artificial power] edited by Sławomir Sztajer, Ewelina Berdowicz, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. LX: *Religion and Culture Beyond Tradition: Contemporary Perspectives*, Poznań 2025, pp. 31–45, Adam Mickiewicz University. ISSN 0239-3271, <https://doi.org/10.14746/cis.2025.60.2>.

The political theory presented by Hobbes in *Leviathan* is constructed around the opposition between *Natural* and *Artificial*. When the state does not exist, man finds himself in *the condition of Nature*. On the other hand, the state is *Leviathan*, which is *Artificial Man*. When the state does not exist, only *the Law of Nature* applies. When the state exists, there are also *artificial chains*, which are state laws. This article contains an analysis highlighting this binary dimension of Hobbes' theory and seeking to indicate the place occupied by the concepts of *Liberty* and *Power* in this theory. The analysis is supplemented by comments on the way *Power* is presented in the frontispiece of the 1651 London editions of *Leviathan* and the symbol of *Liberty* present in every classical western film.

Keywords: Hobbes, political theory, liberty, power

Piotr Fabiś, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa, ul. Szamarzewskiego 89C, 60-568 Poznań, e-mail: pfabis@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1005-1736>.

Teoria umowy społecznej

Teoria umowy społecznej, w kształcie jaki nadał jej Thomas Hobbes, pisząc *Lewiatana*, jest opowieścią o tworzeniu państwa i społeczeństwa. Punktem wyjścia tej opowieści jest stan natury, w którym „osobisty apetyt jest miarą dobra i zła” (Hobbes, 2009: 243)¹ i „każdy człowiek ma prawo

¹ Oryg. „private Appetite is the measure of Good, and Evil” (Hobbes, 2011: 111).

do każdej rzeczy” (Hobbes, 2009: 226)². Dlatego stan natury „jest stanem wojny każdego człowieka z każdym innym” (Hobbes, 2009: 219)³. Dlatego też Hobbes pisał o „bezwzględnej wolności stanu natury” (Hobbes, 2009: 309)⁴.

Ale ciesząc się wolnością, której zakres nie może być szerszy, nie sposób cieszyć się życiem, ponieważ stan natury jest tożsamy ze stanem wojny, w którym

nie ma miejsca na pracowitość, albowiem niepewny jest owoc pracy; i co za tym idzie, nie ma miejsca na uprawę ziemi ani na żeglowność, nie ma bowiem żadnego pożytku z dóbr, które mogą być przywiezione morzem; nie ma wygodnego budownictwa; nie ma narzędzi do poruszania i przesuwania rzeczy, co wymaga wiele siły; nie ma wiedzy o powierzchni ziemi ani obliczania czasu, ani sztuki, ani umiejętności, ani sztuki słowa, ani społeczności. A co najgorsze, jest bezustanny strach i niebezpieczeństwo gwałtownej śmierci. I życie człowieka jest samotne, biedne, bez słońca, zwierzęce i krótkie (Hobbes, 2009: 207)⁵.

Czynnikami skłaniającymi ludzi do opuszczenia stanu natury są rozum, strach przed śmiercią i „pragnienie takich rzeczy, jakie są niezbędne do wygodnego życia” (Hobbes, 2009: 210)⁶. Ludzie zawierają umowę (*Covenant*) i tym samym opuszczają stan natury, będący stanem wojny. Każdy człowiek, zawierając umowę, rezygnuje z wolności stanu natury i upoważnia do rządzenia sobą człowieka lub zgromadzenie ludzi (*Assembly of men*). Upoważniony do rządzenia człowiek lub upoważnione do rządzenia zgromadzenie ludzi jest suwerenem, wszyscy pozostali są zaś jego poddaniymi. W ten sposób, przez zawarcie umowy społecznej, powstaje społeczeństwo i państwo. A Hobbes dodaje:

² Oryg. „every man has right to every thing” (Hobbes, 2011: 100).

³ Oryg. „is a condition of Warre of every man against every man” (Hobbes, 2011: 96).

⁴ Oryg. „the absolute Libertie of Nature” (Hobbes, 2011: 154).

⁵ Oryg. „there is no place for Industry; because the fruit thereof is uncertain: and consequently no Culture of the Earth; no Navigation, nor use of the commodities that may be imported by Sea; no commodious Building; no Instruments of moving, and removing such things as require much force; no Knowledge of the face of the Earth; no account of Time; no Arts; no Letters; no Society; and which is worst of all, continuall feare, and danger of violent death; And the life of man, solitary, poore, nasty, brutish, and short” (Hobbes, 2011: 89).

⁶ Oryg. „Desire of such things as are necessary to commodious living” (Hobbes, 2011: 90).

I tak powstaje ten wielki LEWIATAN, a raczej (mówiąc z większym szacunkiem) ten *bóg śmiertelny*, któremu, pod władztwem *Boga Nieśmiertelnego*, zawdzięczamy nasz pokój i naszą obronę (Hobbes, 2009: 258)⁷.

Słowo „Lewiatan” Hobbes zaczerpnął z Księgi Hioba. U Hobbesa Lewiatan to państwo (*common-wealth* lub *state*).

Prawo natury i sztuczne łańcuchy

Lewiatan jest też „sztucznym człowiekiem, choć większych wymiarów i większej siły niż człowiek naturalny, którego obronie i opiece ma służyć” (Hobbes, 2009: 82)⁸. Myśl Hobbesa systematycznie wraca do opozycji naturalne/sztuczne. Kontrast między człowiekiem naturalnym i sztucznym jest jednym z kilku miejsc, w których ta opozycja się manifestuje.

Ludzie stworzyli sztucznego człowieka i ludzie stworzyli

sztuczne łańcuchy, zwane prawami państwowymi, które oni sami, mocą wzajemnych uгод, jednym końcem przywiązali do ust tego człowieka czy tego zgromadzenia, któremu dali moc suwerenną, drugim zaś końcem do własnych uszu. Te więzy z własnej swej natury są słabe, niemniej można uczynić tak, by trzymały dzięki niebezpieczeństwu, jakie jest związane z ich zerwaniem, choć nie dzięki temu, iżby je trudno było rozerwać (Hobbes, 2009: 298)⁹.

Prawo państwowe jest prawem pisanym i pojawia się wraz z państwem, bo tworzy je suweren, który jest prawodawcą. W stanie natury, gdy państwo nie istnieje, obowiązuje wyłącznie prawo natury, które jest prawem niepisanym. Ale gdy państwo istnieje, prawo natury nie przestaje obowiązywać, ponieważ „minie niebo i ziemia, ale nie przestanie obowiązywać ani jeden

⁷ Oryg. „This is the Generation of that great LEVIATHAN, or rather (to speak more reverently) of that *Mortall God*, to which wee owe under the *Immortal God*, our peace and defence” (Hobbes, 2011: 120).

⁸ Oryg. „an Artificiall Man; though of greater stature and strength than the Naturall, for whose protection and defence it was intended” (Hobbes, 2011: 9).

⁹ Oryg. „Artificiall Chains, called *Civill Lawes*, which they themselves, by mutuall covenants, have fastned at one end, to the lips of that Man, or that Assembly, to whom they have given the Sovereigne Power, and at the other end to their own Ears. These Bonds in their own nature but weak, may neverthelesse be made to hold, by the danger, though not by the difficulty of breaking them” (Hobbes, 2011: 147).

artykuł prawa natury, jest ono bowiem wiecznym prawem bożym” (Hobbes, 2009: 363)¹⁰. Prawo natury obowiązuje więc zawsze i wszędzie, prawo państwowe istnieje zaś tylko wtedy, gdy istnieje państwo, i tylko tam, gdzie państwo istnieje. A w istniejącym państwie: „Prawo natury i prawo państwowe obejmują się wzajemnie i są równe w swej rozciągłości” (Hobbes, 2009: 353)¹¹. Hobbes twierdzi również, że prawa natury nie są prawami w ścisłym tego słowa znaczeniu, są raczej „cechami, które usposabiają ludzi do pokoju i do posłuszeństwa” (Hobbes, 2009: 353)¹². Według Hobbesa prawo natury sprowadza się do tego, że człowiek może i powinien robić wszystko, aby zachować własne życie, a jednocześnie nie powinien podejmować działań, które mogą prowadzić do jego śmierci. To strach przed śmiercią i rozum sprawiają, że ludzie podporządkowują się prawu natury i zawierają umowę społeczną.

Pojęcie „prawa natury” jest i może zawsze będzie nieoczywiste i w związku z tym relacje łączące prawo natury i „sztuczne łańcuchy”, którymi są prawa państwowe, także są w jakimś stopniu nieoczywiste. Nie ma jednak wątpliwości co do tego, że kontrast między prawem natury i prawem państwowym jest miejscem, w którym manifestuje się opozycja naturalne/sztuczne.

Naturalna wolność

W stanie natury człowiek cieszy się wolnością, której zakres nie może być szerszy, ponieważ w stanie natury wolność osiąga zakres maksymalny i człowiek nie może być bardziej wolny. Na początku dwudziestego pierwszego rozdziału *Lewiatana* znajduje się definicja wolności; według Hobbesa:

WOLNOŚĆ czy SWOBODA oznacza, ściśle biorąc, brak przeciwstawienia (przez przeciwstawienie rozumem zewnętrzne przeszkody dla ruchu); i można o niej mówić równie dobrze, gdy chodzi o istoty nierozumne i nieożywione, jak i o istoty rozumne. Gdy bowiem cokolwiek jest tak związane czy też otoczone innymi rzeczami, iż się może poruszać tylko w pewnej określonej przestrzeni, i gdy ta przestrzeń jest wyznaczona przez przeciwstawienie się

¹⁰ Oryg. „Heaven and Earth shall passe; but not one title of the Law of Nature shall passe; for it is the Eternall Law of God” (Hobbes, 2011: 192).

¹¹ Oryg. „The Law of Nature, and the Civill Law, contain each other, and are of equall extent” (Hobbes, 2011: 185).

¹² Oryg. „qualities that dispose men to peace, and to obedience” (Hobbes, 2011: 185).

pewnych ciał zewnętrznych, to mówimy, że dana rzecz nie ma swobody, iżby się poruszyć dalej (Hobbes, 2009: 295)¹³.

Hobbes zdefiniował wolność w ten sposób, czy też w ten sposób określił znaczenie angielskich słów *Liberty* oraz *Freedome*, ponieważ chciał powiedzieć, że wolność lub brak wolności można przypisać każdemu ciału. Cokolwiek jest ciałem, może być wolne lub uwięzione. Według Hobbesa ta sama wolność jest odbierana, gdy zwierzę zamyka się w klatce, człowieka w więzieniu i gdy woda jest zatrzymywana przez brzegi jeziora.

W tej definicji wolności znajduje wyraz materialistyczna metafizyka autora *Lewiatana*, który uważał, że wszechświat jest agregatem wszystkich istniejących ciał. Według Hobbesa każde ciało ma trzy wymiary i „wypełnia czy zajmuje pewną określoną przestrzeń” (Hobbes, 2009: 477)¹⁴. Wszystko, co istnieje, jest ciałem, „co zaś nie jest ciałem, nie jest częścią wszechświata. Że zaś wszechświat obejmuje wszystko, przeto co nie jest jego częścią, jest niczym. I wobec tego nie istnieje nigdzie” (Hobbes, 2009: 757)¹⁵.

Ciała składające się na wszechświat mogą być w ruchu lub w spoczynku. Jeśli ciało nie może się poruszać, dlatego że istnieje zewnętrzna przeszkoda, która ruch tego ciała uniemożliwia, wtedy – według Hobbesa – można mówić, że to ciało zostało pozbawione wolności lub że jego wolność została ograniczona. Nie ma przy tym znaczenia, czy to ciało jest nierozumne jak zwierzę, nieożywione jak woda, czy też rozumne jak człowiek. Z punktu widzenia Hobbesa wolność można zabrać lub ograniczyć zarówno człowiekowi i zwierzęciu, jak i wodzie. Zewnętrzna przeszkoda, która zabiera lub ogranicza wolność, również musi być ciałem, bo to, co nie jest ciałem, nie istnieje.

Hobbes dodaje jeszcze, że jeśli przeszkoda, uniemożliwiająca ruch, nie leży na zewnątrz ciała, lecz „tkwi w samej strukturze rzeczy” (Hobbes, 2009: 296)¹⁶, to nie można mówić, że to ciało zostało pozbawione wolności lub

¹³ Oryg. „LIBERTY, or FREEDOME, signifieth (properly) the absence of Opposition; (by Opposition, I mean externall Impediments of motion;) and may be applied no lesse to Irrationall, and Inanimate creatures, than to Rationall. For whatsoever is so tyed, or environed, as it cannot move, but within a certain space, which space is determined by the opposition of some externall body, we say it hath not Liberty to go further” (Hobbes, 2011: 145).

¹⁴ Oryg. „filleth, or occupyeth some certain room” (Hobbes, 2011: 269).

¹⁵ Oryg. „and that which is not Body, is no part of the Universe: And because the Universe is All, that which is no part of it, is *Nothing*; and consequently *no where*” (Hobbes, 2011: 463).

¹⁶ Oryg. „is in the constitution of the thing it selfe” (Hobbes, 2011: 146).

że jego wolność została ograniczona. Człowiek, który nie może się poruszać, ponieważ jest chory, nie został pozbawiony wolności.

W ten sposób pojmowana wolność nie stoi w sprzeczności z koniecznością, którą autor *Lewiatana* utożsamia z wolnością i wszechmocą Boga. Hobbes twierdzi, że to, co ludzie robią z własnej woli, jest następstwem ich pragnień i aktów woli, zaś

każdy akt woli człowieka, każde jego pragnienie i każda skłonność wypływa z jakiejś przyczyny, ta z kolei z innej przyczyny w nieprzerwanym łańcuchu (którego pierwsze ogniwo w ręku Boga jest pierwszą z wszelkich przyczyn), przeto działania te wypływają z konieczności. I dla tego, kto mógłby widzieć związek między tymi przyczynami, konieczność wszelkich wolnych działań ludzkich byłaby oczywista. Toteż Bóg, który widzi wszystkie rzeczy i nimi dysponuje, widzi również, że swobodzie, jaką ma człowiek, czyniąc to, co chce, towarzyszy konieczność uczynienia tego, co chce Bóg, ni mniej, ni więcej (Hobbes, 2009: 297–298)¹⁷.

Wszechświat jest agregatem wszystkich istniejących ciał, a za wszystkim, co dzieje się we wszechświecie, za wszystkimi stanami rzeczy ciągną się łańcuchy przyczyn i skutków. Pierwszym ogniwem wszystkich tych łańcuchów jest „przyczyna, która już nie ma dalszej przyczyny, lecz jest wieczna; i tę przyczynę ludzie nazywają Bogiem” (Hobbes, 2009: 185)¹⁸.

Tak więc człowiek żyjący w stanie natury cieszy się wolnością, którą ograniczyć mogą tylko zewnętrzne przeszkody ograniczające ruchy jego ciała. Gdy ludzie opuszczają stan natury, tę naturalną wolność zaczynają ograniczać prawa państwowe, a wówczas „we wszelkich rodzajach działania, o których nie wspominają prawa, ludzie mają wolność czynienia, co im poddaje własny ich rozum jako rzecz dla nich najkorzystniejszą” (Hobbes, 2009: 299)¹⁹. Nieco dalej, w tym samym akapicie, Hobbes dodaje: „Wolność

¹⁷ Oryg. „every act of mans will, and every desire, and inclination proceedeth from some cause, and that from another cause, in a continuall chaine, (whose first link is in the hand of God the first of all causes,) they proceed from *necessity*. So that to him that could see the connexion of those causes, the *necessity* of all mens voluntary actions, would appeare manifest. And therefore God, that seeth, and disposeth all things, seeth also that the *liberty* of man in doing what he will, is accompanied with the *necessity* of doing that which God will, & no more, nor lesse” (Hobbes, 2011: 146–147).

¹⁸ Oryg. „cause, whereof there is no former cause, but is eternall; which is it men call God” (Hobbes, 2011: 74).

¹⁹ Oryg. „in all kinds of actions, by the laws praetermitted, men have the Liberty, of doing what their own reasons shall suggest, for the most profitable to themselves” (Hobbes, 2011: 147).

poddanego leży więc tylko w tych rzeczach, które suweren pominął milczeniem, regulując działania ludzi” (Hobbes, 2009: 299)²⁰. Po czym wymienia dziedziny życia, w których poddani zachowują wolność, jako pierwszą wymieniając „wolność kupowania i sprzedawania oraz zawierania innych umów między sobą” (Hobbes, 2009: 299)²¹. Poddani zachowują wolność także wtedy, gdy wybierają sposób wychowywania swoich dzieci i decydują o swojej diecie, gdy decydują, gdzie będą mieszkać, i wybierają pracę, z której będą się utrzymywać. Quentin Skinner zauważył, że w ostatnim rozdziale *Lewiatana* Hobbes dodaje do tej listy wolność wyznania (Skinner, 2013: 168–169), tożsamą z wolnością indywidualnej interpretacji Pisma Świętego.

Wolność poddanych i wolność ludzi żyjących w stanie natury nie stanowią dwóch rodzajów wolności. Wolność ludzi żyjących w państwie to wolność stanu natury, ale jej zakres jest ograniczony do tych dziedzin życia, o których suweren jako prawodawca się nie wypowiedział. Wolność stanu natury Hobbes pojmuje jako „wolność cielesną, to znaczy jako wolność od więzów i więzienia” (Hobbes, 2009: 299)²². Przy czym więzienie i łańcuchy trzeba tu rozumieć dosłownie – jako zewnętrzne przeszkody ograniczające ruchy ciała. Tymczasem ograniczające wolność poddanych „sztuczne łańcuchy”, którymi są prawa państwowe, „z własnej swej natury są słabe”, co pozwala autorowi *Lewiatana* twierdzić, że „wszelkie działania, jakie ludzie wykonują w państwach ze strachu przed prawem, są działaniami, co do których mają swobodę, by ich nie wykonać” (Hobbes, 2009: 299)²³.

W zaprojektowanym przez Hobbesa państwie wyłącznie suweren „ma uprawnienie zawsze i do każdej rzeczy” (Hobbes, 2009: 299)²⁴, co znaczy, że zachowuje wolność stanu natury i stoi ponad prawem, które tworzy. Chociaż Hobbes był rojalistą, w *Lewiatanie* konsekwentnie powtarza, że suwerenem może być człowiek lub zgromadzenie ludzi, twierdząc jednocześnie, że rodzaj suwerena, czy też forma rządu, nie ma wpływu na zakres wolności, jaką cieszy się poddany: „Czy państwo jest monarchią czy

²⁰ Oryg. „The Liberty of a Subject, lyeth therefore only in those things, which in regulating their actions, the Sovereign hath praetermitted” (Hobbes, 2011: 147).

²¹ Oryg. „The Liberty to buy, and sell, and otherwise contract with one another” (Hobbes, 2011: 148).

²² Oryg. „corporall Liberty; that is to say, freedome from chains, and prison” (Hobbes, 2011: 147).

²³ Oryg. „all actions which men doe in Common-wealths, for feare of the law, are actions, which the doers had Liberty to omit” (Hobbes, 2011: 146).

²⁴ Oryg. „never wanteth Right to any thing” (Hobbes, 2011: 148).

demokracją, wolność jest zawsze ta sama” (Hobbes, 2009: 299)²⁵. W stanie natury, w monarchii, w demokracji człowiek jest wolny wtedy, gdy nie jest zakuty w łańcuchy, gdy nie jest uwięziony, a wolność zawsze jest naturalna.

Sztuczna władza

Chociaż termin *Power of a Common-Wealth* zawarty jest w pełnym tytule angielskiego oryginału najważniejszego dzieła Hobbesa, nie ma w *Lewiatanie* definicji władzy podobnej do definicji wolności. W tytule świetnego polskiego przekładu, który wykonał Czesław Znamierowski, odpowiednikiem tego angielskiego terminu jest wyrażenie „władza państwa”. Tam, gdzie w polskim przekładzie suweren ma „moc suwerenną” (Hobbes, 2009: 259), w oryginale jest *Sovereign Power* (Hobbes, 2011: 121). W innym miejscu w przekładzie Znamierowskiego suweren ma „suwerenną władzę nad życiem i śmiercią” (Hobbes, 2009: 299), co w oryginale zostało wyrażone za pomocą słów *the Sovereign Power of life, and death* (Hobbes, 2011: 148). Tak więc angielskie *Power* w przekładzie zastąpione zostaje polskimi „władza” lub „moc”, ale zarówno słowo angielskie, jak i oba słowa polskie zawierają i wyrażają tu jedno pojęcie.

Poza tym gdy Hobbes stwierdza, że w stanie natury nie ma własności prywatnej i władzy, to używa słowa *Dominion* (Hobbes, 2011: 90), aby dać do zrozumienia, że ma na myśli władzę nad poddanymi i nad terytorium. W innym zaś miejscu władzę suwerena państwowego Hobbes określa za pomocą terminu *supreme Authority* (Hobbes, 2011: 65), aby podkreślić, że jest to władza największa i najwyższa, jaką ludzie potrafią wytworzyć i posiadać. A wszyscy ludzie, zarówno żyjący w stanie natury, jak i żyjący w państwie, czy tego chcą, czy nie chcą, poddani są władzy czy też mocy Boga, co Hobbes wyraża, używając terminu *Divine Power* (Hobbes, 2011: 245).

Według Hobbesa „władza suwerenna jest sztuczną duszą, jako że daje życie i ruch całemu ciału” (Hobbes, 2009: 82)²⁶ sztucznego człowieka, dlatego w ramach teorii politycznej przedstawionej w *Lewiatanie* wyłącznie władza suwerena państwowego wydaje się istotna. Ale Hobbes dostrzegał

²⁵ Oryg. „Whether a Common-wealth be Monarchicall, or Popular, the Freedome is still the same” (Hobbes, 2011: 149).

²⁶ Oryg. „the Sovereignty is an Artificiall Soul, as giving life and motion to the whole body” (Hobbes, 2011: 9).

rozproszone formy i przejawy ludzkiej władzy czy mocy; dostrzegał na przykład, że: „Piękny kształt cielesny jest mocą, albowiem jako zapowiedź dobra toruje ludziom drogę do względów u kobiet i ludzi obcych” (Hobbes, 2009: 167)²⁷. Hobbes widział, że „mieć sługi jest mocą; mieć przyjaciół jest mocą – są to bowiem siły zjednoczone w jedno” (Hobbes, 2009: 166)²⁸, i widział również, że „bogactwo połączone ze szczodrobliwością jest mocą, ponieważ zjednuje ono przyjaciół i sługi” (Hobbes, 2009: 166)²⁹.

Aby powstało państwo, aby ludzie opuścili stan natury, trzeba „przenieść całą ich moc i siłę na jednego człowieka albo na jedno zgromadzenie ludzi” (Hobbes, 2009: 257)³⁰. Nie znaczy to jednak, że trzeba czy można przenieść te rozproszone władze i moce poszczególnych jednostek – bogactwo łatwo przechodzi z rąk do rąk, ale „kształt cielesny” nigdy nie zmienia właściciela. Ludzie opuszczają stan natury, zawierając umowę, bo każda jednostka, gdy zawiera umowę, upoważnia do rządzenia sobą człowieka lub zgromadzenie ludzi, pod warunkiem że wszyscy pozostali uczynią to samo, i w ten sposób wszyscy ci ludzie tworzą suwerena. Suwerena stwarza więc upoważnienie, a ściśle rzecz ujmując, wiele indywidualnych upoważnień:

Przez to bowiem upoważnienie, jakie mu daje każdy poszczególny człowiek w państwie, rozporządza on tak wielką mocą i siłą mu przekazaną, że strachem przed tą mocą może dostosowywać wolę wszystkich tych ludzi i zwracać ją w kierunku pokoju wewnętrznego oraz wzajemnej pomocy przeciw wrogom zewnętrznym (Hobbes, 2009: 258)³¹.

Wiele indywidualnych upoważnień danych jednocześnie stwarza suwerena, który dysponując mocą czy też władzą suwerenną, może naginać wolę poddanych, sięgać po ich bogactwa i używać ich siły, żeby położyć kres wojnie każdego z każdym i bronić społeczeństwo przed atakiem z zewnątrz.

²⁷ Oryg. „Forme is Power; because being a promise of Good, it recommendeth men to the favour of women and strangers” (Hobbes, 2011: 63).

²⁸ Oryg. „to have servants, is Power; To have friends, is Power: for they are strengths united” (Hobbes, 2011: 62).

²⁹ Oryg. „Riches joined with liberality, is Power; because it procureth friends, and servants” (Hobbes, 2011: 62).

³⁰ Oryg. „to conferre all their power and strength upon one Man, or upon one Assembly of men” (Hobbes, 2011: 62).

³¹ Oryg. „For by this Authoritie, given him by every particular man in the Common-Wealth, he hath the use of so much Power and Strength conferred on him, that by terror thereof, he is inabled to conforme the wills of them all, to Peace at home, and mutuall ayd against their enemies abroad” (Hobbes, 2011: 120–121).

Hobbes wskazuje, że gdy władzę tworzy się, upoważniając człowieka lub zgromadzenie ludzi do rządzenia, to „ludzie, którzy wybierają swego suwerena, czynią to ze strachu jeden przed drugim, nie zaś ze strachu przed tym, kogo ustanawiają suwerenem” (Hobbes, 2009: 285)³². Gdy zaś suweren zdobywa władzę siłą, przez podbój, wtedy „poddają się oni władzy tego człowieka, którego się boją” (Hobbes, 2009: 285)³³. Według autora *Lewiatana* to, kto kogo się boi, gdy tworzy się suwerenna władza, jest jedyną różnicą między władzą stworzoną przez upoważnienie a władzą zdobytą siłą. Gdy zaś władza już powstanie, zarówno suweren z upoważnienia, jak i suweren zdobywca będą naginać wolę poddanych za pomocą strachu.

Nawet jeśli „władza suwerenna jest sztuczną duszą”, która wprawia w ruch ciało Lewiatana, to strach jest przyczyną powstania sztucznego człowieka i jego duszy, a gdy państwo już istnieje, członki Lewiatana poruszają się dzięki temu, że suweren budzi strach w sercach swych poddanych. Na tę pierwszoplanową rolę, jaką w poczęciu i fizjologii Lewiatana odgrywa strach, zwrócił uwagę David Johnston (2020: 98–101).

Tak więc suwerenną władzę tworzy się ze strachu – przede wszystkim ze strachu przed śmiercią – który popycha ludzi do dania upoważnienia do rządzenia, co znaczy, że ludzie z własnej woli poddają się władzy. Nawet władzy zdobytej siłą ludzie poddają się z własnej woli, aby uniknąć śmierci lub uwięzienia. A to upoważnienie pociąga za sobą ograniczenie naturalnej wolności człowieka przez „sztuczne łańcuchy, zwane prawami państwowymi”. I władza w ten sposób stworzona jest sztuczna, bo jest dziełem człowieka.

Frontyispis

Przedstawioną w *Lewiatanie* teorię polityczną interpretuję, pamiętając cały czas, że „znaczeniem słowa jest sposób użycia go w języku” (Wittgenstein, 2000: 34), co znaczy, że próbuję zrozumieć, czym według Hobbesa są wolność i suwerenna władza, przyglądając się zbudowanym przez Hobbesa zdaniom, które zawierają słowa lub terminy takie jak *Liberty*, *Freedome*, *Power*, *Dominion*, *Sovereign Power*, *Divine Power* czy *supreme Authority*. Można tę interpretację rozszerzyć, wychodząc poza język w ścisłym znaczeniu tego słowa.

³² Oryg. „men who choose their Sovereign, do it for fear of one another, and not of him whom they Institute” (Hobbes, 2011: 138).

³³ Oryg. „they subject themselves, to him they are afraid of” (Hobbes, 2011: 138).

Relacje łączące poddanych, suwerena i państwo odzwierciedla frontyspis zawarty w londyńskich wydaniach *Lewiatana* z 1651 r. i reprodukowany w wielu późniejszych wydaniach. Frontyspis przedstawia postać, której korpus i ramiona zbudowane są z dużo mniejszych ludzkich postaci. Wśród ludzi składających się na korpus i ramiona Lewiatana są postaci noszące na głowach kapelusze i czepki, co znaczy, że ciało sztucznego człowieka tworzą mężczyźni i kobiety. Na prawym ramieniu widać dzieci. Skinner zauważył, że „w pobliżu serca Lewiatana” znajduje się postać, która ma na głowie hełm, ciało sztucznego człowieka tworzą więc cywile i żołnierze (Skinner, 2013: 191). Na prawym ramieniu widać kilka kłęczących postaci, ale zdecydowana większość ludzi tworzących korpus i ramiona Lewiatana przedstawiona jest w pozycji stojącej. Wszyscy poddani patrzą w górę na głowę sztucznego człowieka, na której znajduje się królewska korona. W prawej ręce Lewiatan dzierży miecz symbolizujący władzę świecką, w lewej zaś trzyma pastorał będący symbolem władzy kościelnej.

Kierując wzrok na tę postać górującą nad terytorium państwa, patrzymy na Lewiatana czy na suwerena? W teorii Hobbesa, gdy zostaje zawarta umowa każdego z każdym, pojawiają się jednocześnie państwo i suweren, bo suweren jest częścią państwa, częścią sztucznego człowieka. Tułów i ramiona – zbudowane z ciał mężczyzn, kobiet i dzieci – to części ciała sztucznego człowieka. Na tułowie zbudowanym z ciał poddanych spoczywa głowa, która symbolizuje suwerena. Grafika przedstawia korpus, ramiona, dłonie i głowę Lewiatana, sama zaś głowa reprezentuje suwerena. Patrzymy więc jednocześnie na Lewiatana i na suwerena.

Na głowę sztucznego człowieka patrzą również mężczyźni, kobiety i dzieci, którzy tworzą korpus i ramiona Lewiatana. Ciała tych mężczyzn, kobiet i dzieci wyrażają szacunek i strach, ponieważ suweren ma moc czy władzę, która ich „trzyma w strachu i kieruje ich działaniami dla dobra powszechnego” (Hobbes, 2009: 257)³⁴.

W stanie natury, który jest stanem wojny, strach przenika i zatruwa życie każdego człowieka. Gdy Hobbes w *Lewiatanie* mówi o tym zatruwającym ludzkie życie uczuciu, używa słowa, które zapisuje na dwa sposoby: *feare* lub *fear*. Angielskie słowo *feare* (*fear*) jest zastosowane w opisie sytuacji, w której wszyscy ludzie są równi i każdy boi się każdego. Hobbes używa tego samego słowa, gdy mówi o „strachu przed prawem” (*feare of the law*), który odczuwają poddani żyjący w państwie. Gdy zaś mówi o strachu, który

³⁴ Oryg. „to keep them in awe, and to direct their actions to the Common Benefit” (Hobbes, 2011: 120).

suweren budzi w sercach swych poddanych, wtedy używa słowa *awe*. Jeśli wyrażenie *in awe* opisuje stan, w jakim znajdują się poddani, stojąc przed obliczem suwerena, to znaczy, że odczuwają oni strach, może nawet trwogę, a jednocześnie patrzą na suwerena z podziwem i szacunkiem.

Angielskie słowo *awe* może wyrażać strach i szacunek, będące składnikami przeżycia religijnego (Otto, 1968: 43), ale stan, w jakim znajdują się poddani, których przedstawia frontyspis, nie ma religijnego charakteru. Suweren nie jest częścią Lewiatana z łaski Boga. Sztucznego człowieka stworzyli ludzie, suweren jest więc sztuczny i sztuczna jest jego władza budząca strach i szacunek. Ciała mężczyzn, kobiet i dzieci składające się na korpus i ramiona Lewiatana wyrażają strach i szacunek, ale tego strachu i tego szacunku nie wywołują czynniki nadnaturalne. Lewiatan w lewej ręce trzyma pastorał, ponieważ według Hobbesa w państwie może być tylko jeden suweren. Dlatego suweren państwowy jest głową państwa i Kościoła.

Grafika przedstawia ciała mężczyzn, kobiet i dzieci wyrażające strach i szacunek, a tym samym, za pośrednictwem strachu i szacunku, obecność władzy jest wpisana w graficznie przedstawione ludzkie ciała. Strach i szacunek, wyrażane przez ciała ludzkich postaci, razem wzięte są oznaką obecności władzy, tak jak dym w lesie jest oznaką obecności ognia. Te fikcyjne, wydrukowane na papierze ciała mówią o tym, jak obecność sztucznej i rzeczywistej władzy wpływa na ludzkie ciała z krwi i kości.

Kowboje

Amerykański socjolog Will Wright napisał opublikowaną w 2001 r. książkę *The Wild West: The Mythical Cowboy and Social Theory*, w której stwierdził, że „teoria umowy społecznej jest mitem teoretycznym” (2001: 27). Sformułował to twierdzenie, mając na myśli dwa warianty teorii umowy społecznej: teorię polityczną przedstawioną w *Lewiatanie* i teorię umowy społecznej, którą zawierają *Dwa traktaty o rządzie* Johna Locke’a.

Teoria Hobbesa jest wcześniejsza, *Lewiatan* został opublikowany w 1651 r., a *Dwa traktaty o rządzie* w roku 1689. Teorie Hobbesa i Locke’a różnią się w pewnych kwestiach. W *Dwóch traktatach o rządzie* stan natury nie jest tożsamy ze stanem wojny. Locke stworzył sielankowy obraz stanu natury, po czym przyznał, że ta sielanka z byle powodu stacza się w stan wojny. Według Locke’a własność prywatna może istnieć w stanie natury, Hobbes zaś uważał, że własność prywatna istnieje tylko tam, gdzie istnieje państwo. W państwie, które zaprojektował Hobbes, suweren zachowuje

wolność stanu natury, co znaczy, że stoi ponad prawem państwowym. Natomiast Locke chciał, żeby zawarcie umowy społecznej prowadziło do powstania „społeczeństwa obywatelskiego” (*Civil Society*), w którym nikt nie może stać ponad prawem państwowym (Locke, 2015: 307–311). Łączy teorie polityczne Hobbesa i Locke’a to, że są opowieściami o tworzeniu społeczeństwa sformułowanymi w filozoficzno-prawniczym żargonie, którego specyficzne terminy są pozbawione – na tyle, na ile to możliwe – historycznego i geograficznego konkretności.

Według Wrighta klasyczne westerny filmowe opowiadają tę samą historię, której Hobbes i Locke nadali formę teorii umowy społecznej. Inaczej rzecz ujmując, Wright twierdzi, że westerny klasyczne są kulturowymi wariantami mitu teoretycznego. Autor ten napisał opublikowaną w 1975 r. książkę *Sixguns and Society: A Structural Study of the Western*, w której stwierdził, że analizując westerny klasyczne, można każdą pojawiającą się w danym filmie postać zaklasyfikować do jednego z trzech zbiorów: społeczeństwo (*society*), złoczyńcy (*villains*) i bohater (*hero*) (Wright, 1997: 40), przy czym w westernach klasycznych bohater jest zbiorem jednoelementowym. Postaci można klasyfikować do trzech zbiorów dzięki różnicującemu działaniu dystrybucji ośmiu cech dystynktywnych, tworzących cztery opozycje binarne, którymi są: opozycja wewnątrz społeczeństwa/na zewnątrz społeczeństwa, opozycja dobry/zły, opozycja silny/słaby i opozycja *wilderness*/cywilizacja. Bohater zawsze jest silny i dobry, zawsze znajduje się na zewnątrz społeczeństwa i zazwyczaj jest skojarzony z tym, co po angielsku nazywa się *wilderness*. Zazwyczaj, ponieważ zdarzają się westerny klasyczne, w których postaci są skonstruowane bez użycia cech dystynktywnych składających się na opozycję *wilderness*/cywilizacja. Społeczeństwo zawsze jest słabe i dobre, postaci należące do społeczeństwa znajdują się oczywiście wewnątrz społeczeństwa. Jeśli człony opozycji *wilderness*/cywilizacja zostały użyte do skonstruowania postaci, to społeczeństwo jest skojarzone z cywilizacją. Złoczyńcy zawsze są silni i źli. W westernach klasycznych najczęściej należą do społeczeństwa, ale w filmach tego rodzaju zdarzają się złoczyńcy, którzy znajdują się poza społeczeństwem. Jeżeli człony opozycji *wilderness*/cywilizacja zostały użyte do skonstruowania postaci, to złoczyńcy zawsze są skojarzeni z cywilizacją.

Opinia głosząca, że „wszystkie westerny są takie same”, jest fałszywa, ale większość wysokobudżetowych westernów zrealizowanych w latach trzydziestych, czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. to opowieści o narodzinach społeczeństwa lub o zemście.

W westernach pierwszego typu społeczeństwo – mała grupa społeczna, często złożona z farmerów i ich rodzin lub poszukiwaczy złota i ich

rodzin – właśnie powstaje. Ponieważ społeczeństwo dopiero się tworzy, jest tak słabe, że złoczyńcy stanowią zagrożenie dla jego istnienia. Dlatego przetrwanie społeczeństwa może zapewnić tylko bohater. Ten bohater to samotny jeździec, mężczyzna sympatyczny, lecz nieco szorstki i aspołeczny, którego członkowie społeczeństwa nie znają (jest ulokowany na zewnątrz społeczeństwa). W finale filmu bohater pokonuje złoczyńców, a społeczeństwo może istnieć.

W westernach drugiego typu społeczeństwo nie jest tak słabe, żeby złoczyńcy stanowili zagrożenie dla jego istnienia, ale gdy złoczyńcy wyrządzą krzywdę bohaterowi, społeczeństwo jest zbyt słabe, żeby ukarać złoczyńców. W tej sytuacji bohater, który na początku filmu jest wewnątrz społeczeństwa, opuszcza je, żeby szukać zemsty, lub od początku jest poza społeczeństwem, a widz za pomocą retrospekcji zostaje poinformowany, że bohater był kiedyś członkiem społeczeństwa. Ostatecznie bohater pokonuje złoczyńców i tym samym dokonuje zemsty.

Westerny klasyczne to te, które za pomocą obrazów filmowych mówią o narodzinach społeczeństwa lub o zemście. Akcja większości tych filmów ulokowana jest w okresie, który zaczyna się w roku 1862 a kończy w roku 1890. Miejszem akcji jest Ameryka Północna. Miejsce akcji westernów klasycznych bardziej precyzyjnie określa angielskie słowo *frontier*, będące nazwą miejsca, w którym stykają się *wilderness* i cywilizacja. Słowo *wilderness* zawiera w sobie wyobrażenie krajobrazu, na którym człowiek nie odcisnął swego piętna; *wilderness* to ziemia w stanie natury. Cywilizacja pojawiła się w Ameryce wraz z pochodzącymi z Europy osadnikami, których można opisać jako *bringers of civilization*. Jest to cywilizacja w liczbie pojedynczej – nie jedna z wielu, ale jedyna istniejąca i jedyna dająca się pomyśleć.

W westernach klasycznych tylko w liczbie pojedynczej występuje także bohater. Bohater jest jednostką, która jest silna i dobra. Wyłącznie bohater może być jednocześnie silny i dobry, te dwie cechy dystynktywne połączone w jednej postaci stanowią rdzeń heroizmu. Bohaterowie westernów mówiących o narodzinach społeczeństwa i westernowi mściciele są na zewnątrz społeczeństwa, co znaczy, że znajdują się w stanie natury. Zazwyczaj są skojarzeni z *wilderness*, co podkreśla ten stan rzeczy. Ten związek z *wilderness* wytwarza się poprzez pokazanie samotnego bohatera na tle majestatycznych gór, na tle pustyni lub równiny ciągnącej się po horyzont. Typowym sposobem kojarzenia bohaterów z *wilderness* jest przypisanie im związków z Indianami, ponieważ Indianie są częścią *wilderness*. Bohaterowie westernów klasycznych potrafią wybrać właściwy szlak, wiedzą, kiedy schodzą lawiny – znają ziemię w stanie natury.

Znajdując się w stanie natury, bohaterowie podlegają wyłącznie nakazom i zakazom prawa natury, które obowiązuje zawsze i wszędzie, ale prawo państwowe nie wiąże im rąk. Bohaterowie kierują się regułami prawa, które noszą w sobie, dzięki czemu, gdy złoczyńcy zagrażają istnieniu społeczeństwa lub gdy społeczeństwo nie jest w stanie ukarać złoczyńców, mogą przystąpić do działania, nie zważając na reguły i procedury prawa pisanego. Wiedzą, co trzeba zrobić, żeby społeczeństwo się nie rozpadło, a zemsta jest sposobem egzekwowania prawa natury.

Bohaterowie są bohaterami, ponieważ są silni i dobrzy, oraz dlatego, że pozostając w stanie natury, cieszą się naturalną wolnością w jej najszerszym zakresie. Nikt nie może być bardziej wolny – dlatego każdy z tych samotnych i tajemniczych jeźdźców przemierzających konno pustkowia, każdy z tych mitycznych kowbojów jest symbolem naturalnej wolności. A używana do konstruowania westernowych bohaterów opozycja *wilderness*/cywilizacja jest transformacją opozycji naturalne/sztuczne.

Literatura

- Hobbes, T. (2009). *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. C. Znamierowski. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Hobbes, T. (2011). *Leviathan: Or The Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill* (red. R. Tuck). Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnston, D. (2020). *The Rhetoric of Leviathan: Thomas Hobbes and the Politics of Cultural Transformation*. Princeton: Princeton University Press.
- Locke, J. (2015). *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. Z. Rau. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Otto, R. (1968). *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, tłum. B. Kupis. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Skinner, Q. (2013). *Hobbes and Republican Liberty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittgenstein, L. (2000). *Dociekania filozoficzne*, tłum. B. Wolniewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wright, W. (1997). *Sixguns and Society: A Structural Study of the Western*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Wright, W. (2001). *The Wild West: The Mythical Cowboy and Social Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

